

ПІСЛЯОКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

О. Бровар (Донецьк)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДБУДОВИ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1943–1945 рр.)

У сучасних умовах становлення та розбудови незалежної Української держави значно підвищився інтерес вітчизняних дослідників до вивчення історії окремих регіонів, особливо тих, які відігравали і відіграють важливу роль в економіці нашої країни. Одним з таких регіонів є Донбас, який протягом тривалого часу формувався як провідний центр вугільної промисловості не лише України, а й усього колишнього СРСР.

Актуальним напрямом у дослідженні історії Донбасу є такі надзвичайно складні та важливі періоди, як Велика Вітчизняна війна та відбудова народного господарства, як безпосередньо після визволення регіону від німецько-фашистських загарбників, так і в повоєнний час. Відповідні результати наукових досліджень з історії регіонального розвитку мають важливе значення для вирішення практичних завдань сучасності. Адже відбудова промисловості Донбасу, зокрема вугільної галузі, здійснювалась у дуже важких умовах війни та повоєнної розрухи. Це вимагало мобілізації всіх наявних людських трудових резервів, технічних і матеріальних ресурсів, допомоги інших, незруйнованих війною регіонів та термінового вирішення багатьох нагальних питань. Сьогодні, коли стан вугільної промисловості оцінюється як критичний, коли держава вживає різноманітні заходи задля виведення галузі з кризового стану, вивчення історичного досвіду, нехай і не завжди, і не в усьому позитивного та прийняттого, має певний сенс.

Аспекти зазначеної теми неодноразово висвітлювались у вітчизняній історіографії, як за часів існування СРСР, так і після здобуття Україною державної незалежності, однак треба мати на увазі, що радянські історики першочергового значення надавали показу партійного керівництва відбудовою народного господарства, ефективності соціалістичного змагання, соціально-політичної та виробничої активності робітничого класу¹.

В останній час відбувається критичний аналіз як загалом історії України, так і окремих її регіонів, у тому числі і Донбасу². Проте багато питань і дотепер вивчені недостатньо або ж вимагають переосмислення. Так, наприклад, аналізуючи стан вугільної промисловості Донбасу відразу після визволення, радянські історики зосереджували увагу лише на збитках, завданих галузі під час окупації, інші чинники майже не розглядались або ж ігнорувались.

Тож, комплексне дослідження стану вугільної промисловості Донбасу поряд з аналізом нормативно-правових актів різного рівня, скерованих на правове забезпечення її відбудови, допоможе повніше висвітлити тему відбудови регіону під час Великої Вітчизняної війни та у перші повоєнні роки.

Напередодні війни Донецький басейн був головною паливною базою СРСР: якщо у 1940 р. видобуток вугілля взагалі по країні складав 165,9 млн т, то на УРСР доводилось 83,8 млн т, з них на Донбас — 83,2 млн т, або ж 52,2% всесоюзного вуглевидобутку³. За найближчі 2 роки лише по комбінату «Ворошиловградвугілля» намічалось збільшити видобуток вугілля вдвічі і довести його у 1942 р. до 52,2 млн т. Планувалося повністю механізувати всі основні процеси вугледобування, широко застосовувати врубові машини та

комбайни, батьківщиною яких була саме Ворошиловградщина, збудувати та здати в експлуатацію, а також реконструювати десятки шахт. Вживалися заходи щодо прискорення будівництва заводів вугільного машинобудування. Вже у 1937 р. 90% вугілля в Донбасі видобувалося за допомогою механізмів. За рівнем механізації Донбас посідав перше місце серед вугільних басейнів світу⁴.

Лише шахти м. Сталіно (м. Донецька) давали 7 відсотків загальносоюзного видобутку вугілля. У 1940 р. шахтарі міста дали країні 10,2 млн т вугілля, проти 5,9 млн т у 1931 році. У 1937 р. на шахті «Підземгаз» м. Горлівки було втілено в життя ідею Д. Менделєєва про підземну газифікацію вугілля. Якщо у 1930 р. шахта № 1 не могла впоратися з добовим планом і давала лиш 9000 т, то в передвоєнні роки з її вибоїв гірники видавали на добу до 36 000 т вугілля. Успішно працювали й інші горлівські шахтарі. На кінець 1940 р. добовий видобуток вугілля в шахтах міста досяг 20 тис. т. Наступного року стала до ладу найбільша в Донбасі шахта № 4–5 «Микитівка». Усього напередодні війни в місті працювало 13 шахт, які в 1940 р. видали 7,2 млн. т вугілля.

У Селидівському районі було 4 великі шахти (№ 10, 38, 40 і 42 «Курхівська») і кілька дрібних шахт, які у 1941 р. видобували 4 200 т на добу.

Шахта № 17–18 ім. РСЧА тресту «Добропільвугілля» давала щодоби 1000 т вугілля за норми 800 тонн, а 1 квітня 1941 р. була пущена в експлуатацію потужна шахта «Гігант» ім. О.М. Горького, добовий видобуток якої становив, згідно проекту, 1000 т. Щороку перевиконували план вуглевидобутку колективи шахт «Давидівка-1», № 12, 15, 1-біс ім. 1 Травня, на яких виймання і доставку вугілля було механізовано більш як на 90%, відбивання — на 72%, відкатка електровозами становила понад 50%⁵.

Таким чином, вугільна промисловість Донбасу напередодні Великої Вітчизняної війни була найпотужнішою і перспективною галуззю, що відіграла провідну роль в економіці країни.

Якщо об'єктивно та неупереджено підходити до питання висвітлення стану вугільної промисловості Донбасу після визволення регіону від німецько-фашистських загарбників, то варто відзначити, що демонтаж і вивезення шахтного устаткування та техніки, руйнування шахтних споруд почалося ще до початку окупації: цього вимагали обставини воєнного часу та тяжке становище, в якому опинилася країна на початку війни. У липні 1941 р., незважаючи на мобілізацію частини робітників до лав діючої армії, шахти Донбасу не зменшували, а деякі навіть підвищили видобуток вугілля. Війна вимагала швидкої перебудови вугільної промисловості регіону на військовий лад. Замість кадрових робітників у забоях працювали юнаки, дівчата, домогосподарки, які опановували шахтарські спеціальності. Разом з досвідченими робітниками вони самовідданою працею досягали високих виробничих показників. Забійник горлівської шахти І. Голубцов з перших же днів війни став видобувати у три-чотири рази більше вугілля, ніж передбачалося планом. Сотні й тисячі шахтарів перетворили рекорди мирного часу на звичайне явище. Так, 1 липня 1941 р. комплексна бригада шахти ім. Дзержинського у складі врубомашиніста Солдатова та забійників Зайцева та Івлева виконали норму на 305%, а дільниці майстрів Васильченка, Павленка, Корнева та Таранова добули понад план сотні тонн вугілля⁶.

Проте швидке просування німецьких військ углиб території України зробило реальною загрозу захоплення Донбасу і змусило терміново проводити евакуацію промисловості регіону. Офіційна військова доктрина СРСР стверджувала, що війна буде відбуватися на ворожій території, малою кров'ю та у стислий термін. Не передбачалося ані тяжких оборонних боїв, ані залишення

значної частини західної території СРСР, ані, тим більше, проведення повномасштабної загальної евакуації матеріально-технічних ресурсів і населення у райони глибокого тилу. Тому забезпечення евакуаційних заходів, їх реалізація здійснювались у надзвичайно тяжких умовах, людьми, які фактично не мали досвіду такої роботи. Утім, беручи до уваги всі ці несприятливі чинники, евакуація вугільної галузі такого густонаселеного регіону, як Донбас, на території якого було розташовано десятки потужних та сотні середніх і малих шахт, налічувалося тисячі одиниць різноманітної шахтної техніки, пройшла у цілому успішно.

Одним з найбільш несприятливих чинників, який суттєво вплинув на незавершеність повної евакуації вугільної промисловості, були військові поразки Південно-Західного фронту, війська якого після героїчної та тривалої оборони Київського укріпрайону були змушені відійти на Лівобережну Україну. Безперечно, не можна звинувачувати у цьому ані бійців та командирів, які показали взірць героїзму і хоробрості під навалюю ворожих сил, ані армійське та фронтове командування, яке бачило реальні обставини та намагалося по можливості організувати дієву оборону. Переважна частина провини лягає на вище військово-політичне керівництво країни, для якого як сама війна, так і катастрофічні невдачі її початкового періоду були повною несподіванкою.

З наближенням ворожих військ над індустріальним Донбасом нависла смертельна загроза. Необхідно було провести евакуацію промислового, у тому числі і шахтного устаткування, що передбачало колосальний обсяг робіт, які необхідно було виконати у дуже стислі терміни.

Усіма роботами з евакуації підприємств Лівобережної України керував уповноважений Державного Комітету Оборони голова Раднаркому УРСР Л. Корнієць та заступник Наркому чорної металургії СРСР О. Шереметьєв⁷.

Для організації евакуаційних робіт ЦК КП(б)У та РНК УРСР 26 червня 1941 р. створили спеціальну комісію на чолі з заступником голови Раднаркому республіки Д. Жилою⁸.

Евакуаційні роботи проводилися відповідно до Директиви РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р.: «...4. При вимушеному відході частин Червоної Армії відігнати рухомий залізничний склад, не залишати ворогові жодного паротягу, жодного вагону, не залишати ворогові ані кілограма хліба, ані літра пального... Все цінне майно, у тому числі кольорові метали, хліб та пальне, яке не можна вивезти, повинне, безперечно, знищуватися»⁹.

У відповідності до вказівок Державного Комітету Оборони та Ради з евакуації розгорнулися термінові роботи з евакуації майна та фахівців вугільної промисловості у східні басейни. Колективи підприємств комбінату «Сталінвугілля» розпочали демонтаж устаткування, завантаження та вивезення гірничих механізмів та шахтної техніки. Ешелони з обладнанням спрямовувалися до глибокого тилу країни. До Кузбасу евакуювалися трести «Орджонікідзевугілля», «Артемвугілля», «Будьонніввугілля», «Радянськвугілля», «Сніжнянськантрацит» та інші. До Караганди евакуювалися робітники, інженерно-технічні працівники комбінату «Сталінвугілля» та трестів «Червоноармійськвугілля», «Макіїввугілля» та «Червоногвардійськвугілля».

Частина працівників вугільної промисловості Донбасу, переважно інженерно-технічний склад, була евакуйована у глибокий тил, де вони на новому місці роботи відзначилися трудовим героїзмом, як, наприклад, забійник шахти № 19-20 тресту «Артемвугілля» Іван Голубцов, який в евакуації, працюючи на шахті 3-3 біс у Кузбасі за рік виконав 3 річних завдання¹⁰. Взагалі було евакуйовано 25 тис. шахтарів. Більшість шахтарів було мобілізовано до Червоної армії. Лише у липні-вересні 1941 р. на фронт пішло 175 тис. гірників Донбасу. З тих, що залишилися, додатково було сформовано 3 шахтарських

дивізії: 383 під командуванням О. Петровського (налічувала 10 122 бійця), 393 під командуванням І. Зинов'єва (майже повністю загинула у 1942 р., а командир потрапив у полон і був розстріляний після невдалої спроби втечі)¹¹.

Проте швидке просування ворога та нестача рухомого складу, залізничного транспорту не дали змоги вивезти частину устаткування. З метою знищення вимушено залишеного обладнання, приведення у непридатний до експлуатації ворогом стан шахтних механізмів, споруд, під'їзних колій були створені з шахтарів-фахівців спеціальні підривні команди, які знищували майно, що залишилося. Вони виконували покладене на них завдання навіть тоді, коли бої точилися вже на околицях м. Сталіно, як це було, наприклад, на шахті № 19: останні вибухи лунали в той час, коли італійська кінна розвідка була вже на станції Рутченкове, біля якої розташована ця шахта.

Коли німецько-фашистські війська захопили Донбас, вугільна промисловість регіону внаслідок евакуаційних заходів та знищення устаткування, яке неможливо було вивезти, майже не існувала. Але Донбас окупантів цікавив насамперед можливістю видобутку вугілля. Гітлерівці мали на меті видобувати тут щонайменше 300 тис. тонн вугілля щомісячно, з них 180 тис. тонн — тільки для вермахту¹². 1 липня 1942 р. вийшла директива за підписом начальника штабу Верховного головнокомандування Кейтеля, в якій вказувалося, що «швидке відновлення вуглевидобутку в Донецькому басейні є однією з найважливіших передумов для продовження операцій на сході й використання російського простору для німецької економіки. Кожна тонна вугілля значно розвантажує транспорт та постачання на схід. Тому вимагаю зжити наступних спеціальних заходів до донецької вугільної промисловості:

1. Групі армій «Південь» всілякими засобами підтримувати інстанції, яким доручено відновлення вуглевидобутку...

2. Надати у вугільну промисловість Донецького регіону в липні 30 тис. полонених, у серпні та вересні по 15 тисяч...

4. При здійсненні ремонтних робіт потреби вугільної промисловості по можливості урівняти з потребами військ. Постачання для донецької промисловості з Німеччини віднести до вантажів найвищої категорії;

5. Підвіз матеріалів з Німеччини для поновлення та відбудови вугільної промисловості здійснювати, як перевезення військових сил. Обов'язково гарантувати постачання та доставлення кріпильного лісу.

6. Здійснити з'єднання шахт із залізничною мережею, насамперед для того, щоб прискорити використання запасів та нові видобутки, які там знаходяться»¹³.

Для реалізації окупаційної політики на території України німецькою владою був створений спеціальний економічний апарат. Зокрема, структура управління захопленим Донбасом виглядала так: у місті Сталіно знаходилися Головне управління вугільної промисловості Сходу та Головне гірничо-металургійне товариство Півдня Росії, що порядкували всіма шахтами та заводами регіону. На базі колишніх трестів у районах організовувалися дирекції. Менші підприємства об'єднувалися у шахтоуправління, ними керували призначені дирекціями управляючі. Великі шахти виділялися в самостійні господарські одиниці з безпосереднім підпорядкуванням дирекції. Окупаційна влада вживала всіх заходів, щоб у найкоротший час відбудувати шахти¹⁴.

Для централізованого керівництва виробничою діяльністю шахт «Товариства гірничих та сталеварних підприємств «Ост» була створена спеціальна Донецька дирекція шахт та копалень, хоча у питаннях виробничої та комерційної діяльності вона підпорядковувалася особисто уповноваженому Геринга — генеральному директору Плейгеру. Дирекція звітувала перед військово-господарською інспекцією групи армій «Південь». На час повної окупації Донбасу Плейгер розробив програму видобутку вугілля для забезпечення щомісячних

потреб військ вермахту, електростанцій, підприємств машинобудування та цукрових заводів окупованої України у розмірі 277 150 т на місяць. З самого початку цей план пограбування та експлуатації Донбасу зазнав невдачі. На шахтах Донбасу, які мали під'їзні шляхи, з наміченого плану було видобуто: у червні — 54 408 т; липні — 57 400 т, серпні — 75 000 т. Разом — 186 808 т, або 22,5% від запланованого.

Головними причинами зриву видобутку вугілля спеціально створеної окупантами фірмою «Берг Жюстен-Ост» були, крім низької продуктивності праці, невиходів шахтарів на роботу, створення простоїв механізмів, організація завалів стволів штреків та лав, навмисне псування механізмів. Ці ефективні та необхідні у той момент форми саботажу патріотично налаштованих гірників теж позначилися на технічному стані шахт¹⁵.

Після розгрому фашистських військ на Курській дузі в липні 1943 р. війська Південного фронту (командувач генерал Ф. Толбухін) та Південно-Західного фронту (командувач Р. Малиновський) розпочали широкий наступ у напрямі Донбасу. 4 вересня була повністю звільнена Ворошиловградська (Луганська) область, 14 вересня — останні населені пункти Сталінської (Донецької) області. Завдяки широкому наступу Червоної армії ворогу не вдалося здійснити гітлерівський план «випаленої землі», який вони сподівалися реалізувати у Донбасі. Про наміри загарбників свідчить наказ рейсхфюрера СС Генріха Гімлера вищому керівництву військ СС і поліції та поліції на Україні про зруйнування Донбасу (№ 174/43 від 7 вересня 1943 р.):

«Любий Прюуман! Генерал піхоти Штампф має особливі вказівки відносно Донецького області. Терміново налагодьте з ним зв'язок... Необхідно домогтися того, щоб при відході не залишилося жодної людини, ні однієї голови худоби, ні одного центнеру збіжжя, ані жодної рейки, щоб не залишилося жодної придатної будівлі, жодної шахти, яка б не була виведена з ладу на тривалі роки... Ворог повинен знайти дійсно тотально випалену та зруйновану країну»¹⁶.

За роки окупації та під час відступу німецько-фашистські загарбники майже повністю зруйнували вугільну промисловість Донбасу, а найбільш цінне устаткування вивезли до Німеччини.

Так, лише у Сталінській області окупанти вивели з ладу та зруйнували 140 шахт, вціліли лише 12 невеликих шахт з загальним добовим видобутком 500 тонн вугілля. Було висаджено в повітря та знищено 154 шахтних стволи загальною довжиною 15 517 метрів, 192 копри, 292 підіймальні машини, 189 генераторів. З 528 парових котлів було виведено з ладу 393 з поверхнею нагріву 37 615 м². З 268 надшахтних будівель знищено та спалено 241 об'ємом 385 430 м³. Окупанти зруйнували 266 машинних споруд об'ємом 260 067 м³, 183 будівлі трансформаторних підстанцій об'ємом 80 328 м³, 161 естакаду довжиною 17 571 м. Вони зруйнували компресори, сортувальні, матеріальні склади, механічні майстерні. Перед відступом вони знищили та затопили у шахтах: 1 900 врубових машин, 1 209 конвеєрних установок, 802 електровози, 1 651 електросвердло, 700 насосів, 1 065 скреперних лебідок та 4 155 відбійних молотків.

Не обмежуючись нищенням шахт, виробничих споруд та обладнання, німецькі загарбники нищили чи палили житлові будинки робітників, клуби, дитячі садки та ясла, їдальні, школи, лікарні, магазини, парки культури та відпочинку. Лише по комбінату «Сталінвугілля» було знищено 1 126 900 м² житлової площі¹⁷.

Таким чином, унаслідок вимушеної евакуації, бомбардувань і артилерійських обстрілів під час бойових дій та особливо застосування окупантами тактики «випаленої землі» при відступі, матеріальна база вугільної промисловості Донбасу була майже повністю зруйнована.

До того ж, у період з червня 1941 р. до вересня 1943 р. й трудові ресурси вугільної промисловості Донбасу зазнали вагомих втрат. 25 тис. фахівців були евакуйовані на схід, десятки тисяч шахтарів мобілізовані до діючої армії та перебували на фронті, тисячі загинули на окупованій території або були вивезені до Німеччини. Тому під час відбудови вугільної промисловості регіону, беручи до уваги стратегічне значення цієї галузі, необхідно було терміново вирішувати цілий комплекс важливих та конче необхідних питань, як матеріально-технічного плану, так і забезпечення трудовими резервами, особливо кваліфікованою робочою силою та інженерно-технічними фахівцями.

З огляду на величезну складність і масштабність завдань, пов'язаних з відбудовою вугільної промисловості Донбасу, необхідно було законодавчо забезпечити вирішення багатьох важливих питань, які мали безпосереднє відношення до відновлення галузі.

В умовах Великої Вітчизняної війни надзвичайним загальносоюзним органом, на який покладалося вирішення спеціальних завдань, був Державний Комітет Оборони (ДКО), створений 30 червня 1941 р. спеціальною постановою Президії Верховної Ради СРСР, Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б). У ньому було зосереджена вся повнота влади: військове, політичне і господарське керівництво країною. Він об'єднував діяльність усіх державних, військових установ та громадських організацій. Рішення та розпорядження ДКО мали силу законів воєнного часу і підлягали безумовному виконанню всіма партійними, радянськими, військовими і господарськими установами, а також усіма громадянами. Очолив ДКО Й. Сталін, який був одночасно Генеральним секретарем ЦК ВКП(б) та головою Раднаркому СРСР.

Вже 26 жовтня 1943 р., враховуючи стратегічну важливість вугільної промисловості Донбасу, Державний Комітет Оборони видав наказ «Про першочергові заходи щодо відбудови вугільної промисловості Донецького басейну», в якому констатувалося, що «Державний Комітет Оборони вважає найважливішим політичним та військово-господарським завданням всіх партійних, радянських і господарських організацій відбудову в Донецькому басейні, насамперед, вугільної промисловості.

Державний Комітет Оборони зобов'язує Наркомвугілля, ЦК КП(б)У, Раднарком УРСР, Сталінський обком КП(б)У, Ворошиловградський обком КП(б)У та Ростовський обком ВКП(б) провести наступні невідкладні заходи щодо забезпечення вугіллям залізничного транспорту, електростанцій, чорної металургії та заводів військової промисловості Півдня і центральної частини Радянського Союзу:

а) відбудову, у першу чергу, середніх та малозруйнованих великих шахт, відбудову та будівництво малих шахт, організацію найшвидшого видобутку;

б) відбудову машинобудівних заводів, житла та культурно-побутових заходів;

в) мобілізацію на відбудову шахт, заводів вугільного машинобудування та шахтних селищ усіх місцевих матеріальних ресурсів, а також робочої сили у визволених районах...»¹⁸.

ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР, який, згідно з постановою РНК СРСР від 1 липня 1941 р., отримав з метою більш оперативного керівництва народним господарством розширені права та відповідальність, 15 лютого 1943 р. прийняли спільну постанову «Про організацію видобутку вугілля та відбудову шахт Донбасу», яка фактично мала в умовах воєнного часу силу закону і була обов'язковою для виконання на всій звільненій території республіки. У ній вказувалось: «Інтереси нашої Батьківщини і фронту вимагають негайної організації видобутку вугілля і відновлення шахт Донбасу.

РНК УРСР і ЦК КП(б)У постановляють:

1. Зобов'язати обкоми і виконкоми обград Ворошиловградської і Сталінської областей поновити діяльність державних трестів «Лисичанськвугілля», «Червоноармійськвугілля», «Ворошиловградвугілля» та інших трестів в міру звільнення районів їх діяльності.

Тимчасово підпорядкувати державним трестам Наркомвугілля всі шахти інших наркоматів і місцевих організацій.

2. Організувати видобуток вугілля на дрібних і середніх шахтах.

3. Взяти на облік устаткування, матеріали, майно, наявні запаси вугілля і організувати їх охорону.

4. Провести облік робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, спрямувавши їх на роботи з видобутку вугілля, відбудувати шахт, підприємств, житла і комунально-побутових установ...»¹⁹.

На виконання цієї постанови у день визволення Сталіно — 8 вересня 1943 р. — відновили роботу 13 вугільних трестів комбінату «Сталінвугілля». Протягом року необхідно було відбудувати 176 шахт. У надзвичайно важких умовах почалися відбудовчі роботи: бракувало робітників і фахівців, обладнання, матеріалів й інструментів, майже відсутні були транспортні засоби та електроенергія. Державні й господарські органи, ЦК Спілки робітників кам'яновугільної промисловості Донбасу вжили низку організаційних заходів для формування трудових колективів. У листопаді на комбінаті працювало 57 тис. шахтарів і будівельників, які здали до експлуатації 218 маленьких шахт. Щодоби їх колективи видобували близько 8 тис. т вугілля. У 1943 р. гірники Донбасу відновили понад 466 невеликих і 26 основних шахт. Народне господарство республіки отримало 4,3 млн. т палива²⁰.

У перші післявоєнні роки головним правовим документом, який на вищому рівні законодавчо забезпечував відбудову вугільної промисловості Донбасу, став «Закон про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 роки», схвалений Верховною Радою СРСР 18 серпня 1946 року²¹.

Вирішення проблеми кадрів для вугільної промисловості вимагало прийняття та застосування спеціальних законодавчих та правових актів різного рівня. Основними нормативними документами були відомий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан», що передбачав введення трудової повинності в місцевостях, оголошених на воєнному стані, та постанова РНК СРСР «Про порядок залучення громадян до трудової повинності у воєнний час» від 10 серпня 1942 р.²². Поширилася така форма залучення робочої сили до промисловості, як робота колгоспників на підприємствах вугільної галузі за договорами, укладеними з колгоспами. Так, постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 27 серпня 1944 р. «Про участь колгоспів УРСР у відбудові зруйнованої німецькими загарбниками вугільної промисловості Донбасу» зобов'язувала виконкоми обласних рад трудящих та обкоми КП(б)У поряд з подальшим розвитком шефства над вугільними трестами і проведенням роботи за закріпленням мобілізованого населення в Донбасі організувати залучення робочої сили колгоспів до участі у відбудові вугільної промисловості на договірних засадах. У цій постанові наголошувалося на необхідності беззастережно відпускати колгоспників, які виявляли бажання постійно працювати на шахтах Донбасу.

ЦК КП(б)У та РНК УРСР ще 31 травня 1944 р. прийняли постанову «Про шефство областей України над вугільними трестами Донбасу». Керуючись цією постановою, Донецький обком партії і облвиконком визначили конкретні шахти, трести і комбінати, над якими брали шефство трудящі республіки.

Враховуючи нагальну потребу в інженерно-технічних кадрах для відбудови вугільної галузі Донбасу, ДКО ухвалив спеціальну постанову, згідно з якою з лав Червоної армії відкликалися та достроково мобілізувалися

кваліфіковані фахівці вугільної галузі. Вже у 1944 р. на відбудові шахт Донбасу працювало 263 фахівця з вищою та середньою освітою, які до цього перебували на фронті²³.

Проблема поповнення робочої сили вирішувалась також залученням німецьких військовополонених до відбудови вугільних підприємств регіону. Використання так званого «спецконтингенту» регулювалося «Положенням про військовополонених», наказами Головного управління у справах військовополонених та інтернованих (ГУПВІ), розпорядженням ЦК КП(б)У, які закріплювали полонених за певними господарськими організаціями, та поставами, що регулювали їх працевикористання²⁴.

У 1941 р. на відбудові шахт «Сталінвугілля» працювало 15 військовополонених, а у 1945 р. серед залучених того року до роботи військовополонених було 70%.

Ухвалювалися також правові акти, що встановлювали більш стимулюючу систему оплати праці шахтарів, вводили премії для окремих категорій робітників за виконання виробничих планів з відбудови шахт. Було встановлено почесне звання «Ударник відбудови вугільної промисловості у роки Великої Вітчизняної війни», а у вересні 1947 р. Верховна Рада СРСР схвалила Указ про встановлення медалі «За відбудову вугільних шахт Донбасу», якою було нагороджено 24 тис. трудівників регіон.²⁵

Отже, внаслідок вимушеної евакуації та вивезення матеріальної бази вугільної промисловості Донбасу восени 1941 р., тотального знищення вцілілих та відновлених вугільних підприємств окупантами під час відступу, вугільна галузь на момент визволення регіону була майже повністю зруйнована. Відбудова вугільної промисловості Донбасу потребувала прийняття цілої низки правових актів, що обумовлювалося надзвичайними обставинами режиму воєнного стану, які вимагали максимальної мобілізації матеріальних та людських ресурсів з метою відродження цієї важливої стратегічної галузі, яка забезпечувала виробництво військової продукції, а також була важливим чинником всього господарства Радянського Союзу у воєнний та повоєнний період.

¹ Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна. — М., 1957. — Т. 1. — С. 138–148; Очерки истории Донецкой областной партийной организации. — Донецк, 1978. — С. 332–338; Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации. — К., 1979. — С. 295–307; *Хорошайлов Н.Ф.* На відбудові. — Донецьк, — 1966. — 177 с.; *Его же.* Возрождение всесоюзной кочегарки. — Донецк, 1974. — 151 с.

² *Кравченко Є.* Шахтарські кадри у 1943–1945 рр. // Університетські вісті. — 1993. — 14 жовтня; *Юрко Н.* Солдаты трудового фронта // *Макеевский рабочий.* — 1995. — 23 марта; *Добров П.В., Тарнавський І.С.* Спроби відновлення та експлуатації вугільної промисловості Донбасу німецько-фашистськими загарбниками. 1941–1943 // *Історичні та політологічні дослідження.* — Донецьк, — 1999. — № 1–2. — С. 119–124.

³ Народное хозяйство Ворошиловградской области. Стат. сб. — М., 1956. — С. 62–67.

⁴ Державний архів Донецької області (*далі* — ДАДО). — Ф. 326, оп. 1, спр. 6, арк. 44.

⁵ Шахтарський міський державний архів. — Ф. 22, оп. 1, спр. 585, арк. 84.

⁶ Социалистический Донбасс. — 1941. — № 153. — 2 июля.

⁷ Советский тыл в Великой Отечественной войне / Под общ. редакцией акад. П.Н. Поспелова. — Кн. 2. — М., 1974. — С. 22.

⁸ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. В 3-х т./ Под ред. Назаренко И.Д. — К., 1975. — Т. 1. — С. 264.

⁹ Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.): Сб. док. и матер. / Сост.: А.В. Грушко, А.Н. Гурбич, Н.Н. Заставская и др. — Донецк, 1982. — С. 22.

- ¹⁰ Социалистический Донбасс. — 1944. — № 8. — 11 янв.
- ¹¹ ЦДАГО України. — Ф. 172, оп. 1, спр.1, арк. 2.
- ¹² Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944 гг. В 2-х кн. / Гл. ред. кол.: Ю.Ю. Конфудор (пред.) и др. — К., 1985. — С. 257.
- ¹³ Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Док. и матер. В 3-х т. Изд. второе, доп. / Гл. ред. Юрчик В.И. — К., 1985. — С. 330.
- ¹⁴ Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сб. док. и матер. / Гл. ред. Шевченко В. В. — Донецк, 1969. — С. 96, 97.
- ¹⁵ ДАДО. — Ф. 5000, оп. 1, спр. 140, арк. 2.
- ¹⁶ Военно-исторический журнал. — 1965. — № 1. — С. 83.
- ¹⁷ Нюрнбергский процесс. Сб. матер. — М., 1958. — Т. 4.— С. 51, 52.
- ¹⁸ Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сб. док. за 50 лет. — М., 1968. — Т. 8. — С. 164–170.
- ¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 145, спр. 320, арк. 24, 25.
- ²⁰ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. — Т. 2. — С. 448.
- ²¹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. — Т. 3. (1941–1952). — М., 1968. — С. 246–319.
- ²² Правда. — 1941. — № 172. — 23 июня.
- ²³ ДАДО. — Ф. 285, оп. 1, спр. 289, арк. 43.
- ²⁴ Багликова М. С. Німецькі військовополонені в Донбасі (1943–1954 рр.). Автореф. дис. к.і.н. — Донецьк. 2005. — С. 7.
- ²⁵ Наградная система СССР / Ред. Кузнецов Р. Д. — М., 1975. — С. 78, 79.